

3 нашого життя.

Дві поітики: «Тобы, наконце, руская литература прекратилась» в габіні серці і «на вь лучших домах» по людське око.—Що робить одна рука і що робить друга рука.—Административна злюба до письменства.—Що виходить з неї.—Мертві душі перед Гоголем.—Гірко знаєва.—Зраки літератури і красномовности мертвих душ. За що і як мертві душі плачуть теорія.—Мертвіх душ.—Царклярська література і Жолосава.—Совітські і неперозуміла і Гоголева світло.—Гоголь і «ілі» «премиані».—Література свято без література.

Року 1843-го один з офіційальних керованик російської держави, міністр просвіти народної, гр. Уваров, висловив щире своє і своїх товаришів бажання «тобы, наконце, русская литература прекратилась». Ширим баченням це було через те, що з того часу, як письменство в Росії перестало задовольняти ролю підлогою урядовим сферам, золотими табатирками та одописанями, вся політика уряду йшла до того, як би праборкати вильну думку, підірвати крила її і звести на таке становище, на якому вона б цілком приходилася до «видов правительств». Але для письменства зійти на це—усе одно, що перестати жити; та з другого боку і самі офіційальні сфери дуже добре розуміли, що письменство не може виключити йм на послуги піти, остало чесь письменством, цього наймення варим. От відені й повстало те щире бажання, що висловив гр. Уваров у такій трохи парадоксальній формі—«тобы, наконце, руская литература прекратилась». Звичайно не кожен з адміністраторів та градоправителів міг такою сміливістю похвастатися, як гр. Уваров. Вільність із їх напевне про те думала, мрія про вичнення письменства голубила в серцях своїх, але про це не говорила—так одверто, або коли говорила, то зовсім ише, хоч ділами своїми добре доводила свої таємні думки та бажання. А те діла однаково мали на меті те саме, про що одверто признаєся гр. Уваров—

«тобы, наконце, русская литература прекратилась». Дія цих нагадувати не треба: пензурні події загального характеру, див Іосерфовіа р. 1876, наложений на українське письменство, аналогічні обмеження литовської літератури, утиски над усіма іншими, одно слово: «на всіх язяках все мовчить»—це все у кожного перед очима і кожне може ті факти одевжити, заглянувши до спеціальних праць, що торкаються історії письменства в Росії. Згадане бо шире бажання російських градоправителів до історію в великій мірі повернуло на історію цензури, а не дурно ж у «Своді законів».—«Уставь о цензурі і почати» между з «Уставом о паспортах і бғыльях» з одного боку та «Уставом о предупрежденіи і пресвѣщеніи преступленій» з другого. Судити знамені і надавчачаю промовисте, і письменник гулячим часом, на дозволі, може собі тішитися, роблячи з цього становища всі потрібні висновки...

Проте вряди-годи трапляється, що офіційальні сфери пристають учасниками до літературних подій,—і мало того, що пристають, а беруть навіть на себе монополію, щоб святкувати якусь літературу подію, ушанувати якогось письменника. Буває це чудо дзедьбально з письменниками, що давно вже померли, і в живих якді тільки такий аразковий хамелеон, як д. Суворин, може бути «почтенъ отъ начальства момументомъ». Причина цьому ясна: давно померший письменник не може оборонити себе од офіційальних прещарацій, та з другого боку й воюватися з давньою і заслуженою популярністю—річ безадійна. Це навіть безтурботні що до літератури російські адміністратори розуміють, як і те, що далеко ніби вручність іноді буває притуплено до славного наймення та й собі потігтися в проміні його слави, аніж виходити на безнадійну боротьбу з тим, чого подумати не можна. Опрічче того, по всіх культурних державах

—отих Европа, мовля,—урядові сфери не цураються літератури, а наші адміністратори, безтурботні що до літератури, дуже й дуже не безтурботні до того, як говорять про них ая кордоном. Покаже бажання, щоб і в нас було «какъ въ лучших домахъ», часто дуже сушить їм голову і вони хапаються за аби-що, щоб свою культурність перед Европами замавіфестувати. Коли трапляється тут літературне свято, звичайно, з давніх—що ж, давай і його, аби тільки справа йшла не про когось з тих новіших письменників, яких ніяк вже не можна затягнути до себе в товариство.

І от «мн» починаємо справляти літературне свято. Однією рукою складаємо «пензурные уставы» і «временные правила», накладаємо штрафи, анафематствуємо Толстого, виключаємо з академії Короленка, а другою,—улантовуємо ювилей Пушкина, ставимо пам'ятника Гоголеві і розписуємося в своїй любові та шалобі до письменства, розуміючи під ним звичайно такі твори, що покриті столітньо давниною, припали порохом часу і через те не посять в собі не баєнки якоїсь свіжої думки.

Що з таких адміністративних заходів та павьянання кола літератури виходить, покаже дуже добре столітній Гоголів ювилей, що свіжо оце відбувся перед нашими очима. З самого початку цього офіційально-літературного свята і до постановки в Москві пам'ятника, якого вже—єсть і така думка—гадають знищити, щоб пам'яті Гоголеві не брідити—це один суцільний і дуже яскравий аразок імпотенції тих сфер, що про людське око іноді не від того, щоб побавитися в прихильників літератури («какъ въ лучших домахъ»), а в глинбі дум своїх кохають щире бажання, «тобы, наконце, руская литература прекратилась». «Ми всімі шанувати письменство і письменників»—не про людей мова; згинь-продані»—не про саме письменство та

письменників. І може вігдє так вிரвано не виходить на світ одей діосане, як на літературних святах, що відбуваються з участю офіційальних голосів, які так щиро кричать про свою шанобу до письменника, що перед ними повані назид однеуштити ті чисто літературні форми пошанування, які були єдиним ясиим промінєм на цьому темному фоні офіційального святкування.

В нашій пресі, вже кілька раз, коли писалоси про святкування Гоголевого ювилей, агадувалися Кулішеві вірші до Гоголя:

Другим твоєю стовпа збіраєся мертві душі,
Ті, що не вотиғ вей пером живописата:
Пави, попи, жиди, подати довогші,—
Та і заходинся туркоғ те вилити,
Мов предсѣдателя казеной палати.

І справді, коли одкинути «жидів», яких не відомо до чого притупля тут небіжчик, характеристика Кулішева досить влучно малює те воістину мертвих душ свято. І не тільки ті, що Гоголь «не вотиғ пером живописати», мертві душі зробили його свято своїм святом, а й безосередні нащадки Собаєвичів, Ноздрових, Сквознік-Дмухановських і т. и. і т. и. Гоголевих персонажів доложили своїх ролу, щоб достойно «ушанувати» письменника, який так хороше живописав їх і такий на-ви-внчї пам'ятник поставив їхній мерзевності. І світо на славу вийшло: доля гірко посміялась над письменником, що до гаребного стовпа прибивав «пошлестъ пошлаго чельовѣка» і Гоголеве свято обернула в свято «пошлости чельовѣческой».

Почаємо з літератури мертвих душ. Перед святом вийшла у Київї брошура про Гоголя, дуже поширена офіційальними заходами. Та й не дурно, бо сама брошура і походження офіційального: видано її з наказу д. попечителя київської учебної округи, а складено «при благосклонномъ участіи преосвященнаго Павла, епископа чигиринскаго, а также протоіерея І. І. Троицкаго и учителя Н. П. Фальков». Авторі такий рельєфний одби-

ток своєї фізіономії зробили на брошурі, що в Гоголя вийшов власнеперд «вѣрний снѣгъ рѣки православнои», а по друге—людина, яку для читачів офіційальної брошури невідомо за що шанують. Не кажучи вже про те, що «вѣрнихъ снѣговъ» на світі єсть до смутка і не ніяка заплата і ніяк їх не шанують, а просто забувають зараз по тому, як «вѣтучю пам'ять» над їми проспівалось,—уявить собі фізіономію письменника, якого «первая заслуга и состоитъ въ томъ, что онь написало много прекрасныхъ художественно-поэтическихъ произведеній изъ русекой жизни и природы». Письменник, якого заслуга в тому, що він написав і т. и.—не завжди вже спрощена характеристика і дуже вона нагадує примівку про масло масляне... Правда, те й інші заслуги приїлилі Гоголеві автори офіційальної брошури і між иншим те, що «Гоголь должеет-бы былъ писать на малорусекомъ нарѣчїи, но онь писалъ по-русски»; але з тих заслуг недовідичений читач стільки ж матиме собі наїду, стільки й її першої. А тим часом згадава брошура в офіційальних заходах коло літературного свята грала ролю не аби-яку і не тільки як офіційальний документ, бо читачі її скрізь по колах і поширено між школярами без ліку. Можете міркувати, чого дозвляється в неї читачі, що по ній повинуть знайтися в великим письменником!..

Так само багато чого дізнались і слухачі з офіційальних промов. В Витебському, нащр., місцевий архієрей виступив на святі з «словом» і почав його так:

Другіє корифаи літератури проповили живи вь любовяхъ и фигурі. Блаженіиі умеръ на 38 году отъ уваченія картии, Гершель, Гурганевъ, Некрасовъ и Михайловскій надломая здоровье въ незаномоі сожителствѣ съ чужими женами. Некрасовъ и Толстой купале, безжалостные обобратали богатствъ. Омигъ Гоголь...

Далі йде хвала Гоголеві на підставі «Перещики съ друзьями». Правда, архієрей, що так чудово, до ни-

чи, знає інтимне життя всіх російських письменників, чув щось і про «прекняні произведения Гоголя, которые привели обществу мало пользы», але він знає й те, що Гоголь написав їх та й закіняв і діла рук своєї зріпки за-для «Перениска съ друьями». І за те й навують найбільше творця «Мертвях душъ» та «Ревизора» сучасні мертві душі.

Такий характер свята був, власне кажучи, пануючим. Пам'ять Гоголя шановано зовсім не за ті твори, якими він писав ім'я своє в історію письменства, а за щось інше, шановано до того ж казенним способом, казенними фразами, вихватками проти літератури взагалі, циркулярними наказами, панаксидами і танцями, флагами і балалайками, великоруськими піснями і показними парадами. І це окрім так було, де тільки згадувалося підчас ювілей імення Гоголя. В Київі «программа чествованія, прощедна цензура учебного округа, носила официально-скупный характер» («Кієвскія Вѣсти», ч. 97). В Чернігові—«хмуро і скупо пройшли Гоголевіє дні. Скупої, канцелярськи-казенний духом пахнуло отъ нихъ» («К. В.», ч. 81). В Ніжині, де вчився Гоголь,—«никакого подтема въ чествованіе не замѣчалось и само чествованіе носило казенный характер». На вечірці громадянства ушадувало Гоголя... балалайками, а місцевий муниципалітет—розстрілом гравів у Гоголевському сквері («К. В.», ч. 102). Правда, ще на панаксиді по Гоголеві священник Вербицький «пятався доказувати величіє „Перениска съ друьями“, обрушувалося на сучасне Гоголю общество, не понайше значенія этого произведения, благодаря своей тупости» («К. В.», ч. 86), але це вже нам відомо з оралції вільбегого архієрея «Благополучно» минуло свято в Прилуці («К. В.», ч. 98), зате в Козельці учениць-єврейок одкивало під церквою й продрержано тут, поки спінчяться панаксида («К. В.», ч. 83). В Лубяних же євреїв і на

народні свята про Гоголя чомусь не дустали («Рада», ч. 86), що ж до нішого, то «обыденный порядокъ ничѣмъ не нарушенъ»: були літературні вечірки, читано де-що з творів Гоголя, співано великоруські пісні. «Юбилей промельг гладко по циркуляръ» («К. В.», ч. 101). В Миргороді, на-якні прославленого Гоголем, публіка хотіла і з свого боку прославити Гоголя... танцями і дуже образилась, коли їй цього не дозволено зробити («К. В.», ч. 83). Затє в Подставі, в дівочій гімназії, таки й потанцювали Гоголемі на славу та на спомини про його заступу літературні («Рада», ч. 90). В Липовці для школярів хор співав пісень (невне теж великоруських), а оркестр балалаєчників підгравав,—до того ж це з усьогою поглядю безпечне діла чомусь роблено під охороною поліції, що ввесь час стояла коло школи й розганяла публіку («К. В.», ч. 101). В Тараці—«всє було так було, сіро й нудно («Рада», ч. 73). В Варі—«были отслужены панаксиды, законоучители произвели рѣчи на тему: „Гоголь какъ христіанинъ“—и только» («К. В.», ч. 82). Те ж саме в Прокурові, те ж в Звенигородці; в Старокостянтиніві «чествованіе носило шаблонный характеръ» («К. В.», ч. 99). Затє в Новій-Ушиці за-для літературного свята виключено з школи семеро хлопців («К. В.», ч. 107), а в Кам'янці бист письменника школярів звонило по всьому місту з флагами та під акомпанімент звичайно великоруських пісень («К. В.», ч. 91, «Рада», ч. 104).

Що—можє й цих фактів мало, то можна ще додати. Певне, читач вазважить уже, що як підкреслюють газети, Гоголя по де-яких місяцях шановано великоруськими піснями. Це не випадково трапилось: начальство, батє, циркулярно наказало—Воже борони, українські пісень на святі не співати і нічого по українському не читати, а шанувати Гоголя самими великоруськими співами. З таких циркулярів до друку дістались—одні

з Києва («К. В.», ч. 94) та другий з Кам'янця («К. В.», ч. 107), але напевне можна сказати, що були вони й по інших місцях. Взагалі циркулярна література на Гоголеву святі збагатилась на кілька пісних примірників. В Лодзі, напр., інспектор народних шкіл циркулярно звелів святкувати ювілей, одстоявши службу в церкві, а хто б з школярів не послухався й до церкви не прийшов, —тодає на прикінці дбайливе начальство—«поджелеать строгой отвѣтственности» («Głos Warszawski», цит. по «Кієвск. Вѣстамъ», ч. 115). Навшакі зробило начальство в Катеринославі, заборонивши велике святкування, так само і в Курському, а в Саратові губернатор чомусь самих адвокатів одлучав од свята, заборонивши їм поклати свій вінок на бюст Гоголя («К. В.», ч. 96).

Щє мало?—Нате ще, цям разом з союзницьких вже сфер.

У Києві серед союзників виникла була невпевненість до благонадійности небижачка-ювіляція: а цю, мовляв, як це по-просту вкрамольно бує? Правда, згодом частина союзників власявилась над Гоголем і спом'янула його промовою Д. Савенка про «единую недѣлюю Россію». Частина ж так і не дізналась, на яку їй ступити з Гоголевым святом, бо в Петербургу не дано ніяких про це певних вказівок («К. В.», ч. 84 і 94). Ще краща історія трапилась з союзниками в Миколаїві, про яку розскажи за дописувачем нашої газети. На збораз союза—читаємо в ч. 77 «Раді»—

між якими ораторами д. М.—воє охарактеризував Гоголя ось якими словами: «Гоголь воруго ставленіа був людина, котра дуже люду; та й вважали до істотуочого монархичного ладу; та й вважали, що Гоголь був малорос, в малоросі, як ви знаєте, цю малоросію. Святкувать Гоголя—не значить виступати проти правительствъ... Непанасноу ораторів не дали і оскільки свою промову, бо шіаняєся такий галас, що не чути було й двояниса голови. Чутя було тільки вугки: „Револуціонеръ“ (?), „Кидюга“, „Оселя“ та багато цензурихуєх санів.

Та що вже з скорбних главою і до письменства непричетных київських чи там миколаївських союзників дивуватись, коли «Новое Время» устами дд. Мешникова та Розанова заявила, що Гоголь оббрехав Россію, розкопучи весь сморід, який тільки набірався в ній, і нехтуючи все, що було доброго. Але це принаймні одверто, ковоєквентіо й патріотично і має перед офіційальним святкуванням таку само перевагу, як щирє бажанія гр. Уварова «чтобы, наконецъ, русская литература прекратилась» перед показанієм і не щирим кокетуванням з літературою про людське око, щоб було, батє, «какъ въ лучшихъ домахъ»...

Колекція мертвих душ, що профдефіювала враз перед нами, була б неповна, як би ми не згадали про наших землячків—«русскихъ» з Галичини, чи як вони жалістю звуть її—«подъяремники». Проте наші «подъяремники», що так кричать про свою любов до російського письменства, зовсім таки мизерно одгунули на Гоголеве свято. В одному місці ушадували вони Гоголя виставою «Простаца», теж Гоголевого, тільки не Миколиного, в простоті серця мабуть думаючи, що по комедіюку той самий Гоголь написав; в двох чи трьох місяцях теж помимали ім'я Гоголя ввєє вечірками, добрий зразок яких дає вечірка десь під Перемішлем. Тут хор співав «Отче нашъ» а «дѣвушка Анна Чернякъ продекларувала съ чувствомъ стихъ: „Привѣтъ русскимъ людямъ“ («Галичанинъ», ч. 80), були й інші такі речі, що далеко більше до д. Вергуна стосується, ніж до Гоголя. Опріч таких вергунячих вечірок, «подъяремная Русь» вислала ще депутатию в Москву на одкриття пам'ятника Гоголеві. Нічого їй говорити, що не так Гоголь цікавий був господарям Дудикевичам та Глібовицьким, як манифестація своїх «истинно-русскихъ чувствъ» на великому параді в Росії. Але й цей манифестаційний дебют на вдвоєвижу малим вишнов

та вбогим і певне не справив тих надій на «великія і богатія милости», під'яремники».

Так минуло Гоголеве свято. Свято щиро-літературне, свято письменників обійшлося без участі справжньої літератури і кожному відомим письменників. Вони свого великого учителя поминули у себе дома, в пресі, і зовсім не вишшли на той «базаръ житейской суеты», де товклися й галагували усіяких гатуєвків мертві душі,—та серед них нічого й робити було справжній літературі. Кого тільки не було на літературному святі, але для літератури на йому місяця не знайшлося. Сумний, прикрій, боліучий осадок через те лишило воно по собі.

Інакше бо й не могло статись. Не вважачи на всіякі офіційальні заходи ково святкування, не вважачи на казенне підгородіванія, роблений ентузіазм та гучні фрази, або власне через їх—увесь час почувалося цілком визрано, що всім учасникам свята жадного немає діла до Гоголя, як нема діла й до письменства. А втім я помнявсья: діло то єсть, але воно чудово вкладається в рампи формули, що проказав свого часу гр. Уваров: «чтобы, наконецъ, русская литература прекратилась». Певна річ, мова тут мовиться не про саму «русскую», а взагалі про всяку літературу і вразом про все, що проказує людям шлях до кращого життя, що надихає бадрості в груди й дає сили нести жидьотсьє ярмо, не гнучись під вагою сучасних обставин, а протестуючи проти них за-ради людяни. І коли б тільки офіційальним прихильникам Гоголя та сила, то... Легко доміркуватись, що вони зробили б з письменством та і яка доля була б і самого Гоголя...
Сергій Єфремов.